

УДК 811.161.2'36

І. Є. НАМАКШТАНСЬКА^а, Н. М. ЛАПІНІНА^б, Г. Ю. АТАНОВА^а

^а Донбаська національна академія будівництва і архітектури, ^б Воронежський державний архітектурно-будівельний університет

ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРУКТУР ДОПУСТОВОЇ СЕМАТИКИ В НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТАХ АРХІТЕКТУРНОЇ ТЕМАТИКИ

У статті аналізуються семантичні особливості мовленнєвих одиниць – допустового простого, ускладненого простого та складнопідрядного речень, складного синтаксичного цілого (надфразної єдності), а також сполучення двох і більше абзаців як цілісних змістових комплексів. Матеріалом для спостережень обрано науково-навчальний текст-міркування архітектурної тематики. З'ясовано, що допустові синтаксичні конструкції можуть мати більш розгалужену класифікацію, ніж та, що існує сьогодні.

науково-навчальний текст-міркування, допустове просте та ускладнене речення, складнопідрядне речення, абзац, надфразна єдність, сполучник, прийменник, семантичні відношення

Сьогоднішній бурхливий розвиток українського фахового та наукового мовлення у різних галузях науки й професійної діяльності поставив перед лінгвістами-теоретиками завдання інтенсифікувати дослідження мовних та мовленнєвих особливостей наукових текстів, їхніх типів і жанрів, а також специфіку лексико-синтаксичних характеристик. Відповідно до цього пропонується стаття призначена опису семантичних особливостей мовленнєвих одиниць – допустового простого, ускладненого й складного речення, сполучення двох речень, двох і більше абзаців або складних синтаксичних цілих (надфразних єдностей), об'єднаних у цілісний змістовий комплекс. Причому вихідними чинниками такого розгляду ми вважаємо мету, адресата інформації та її тематику, які впливають на вибір адресантом типу викладу даних (оповідь, опис, міркування, доведення), чому підпорядковується і весь комплекс мовних одиниць презентації наукових знань.

Але, оскільки на склад і побудову синтаксичних одиниць впливає мета, адресат і тематика інформації, у першу чергу розглянемо тип наукового тексту та його текстові ознаки з урахуванням тематики викладеної в ньому інформації. Порівнюючи різні дефініції тексту (у І. Р. Гальперіна, В. В. Одинцова та Н. А. Пленкіна), А. П. Загнітко виокремлює ті загальні риси тексту, які відзначені всіма дослідниками, а саме: «1) цілісність, 2) зв'язність, 3) структурна організованість, 4) завершеність» [1, с. 745], і розглядає особливості усного й писемного текстів при врахуванні їхньої комунікативної спрямованості. «Суттєвою особливістю тексту, – пише вчений, – виступає його функціональна орієнтованість, оскільки він реалізується з чіткими завданнями, спрямованими на включення співбе-сідника в активну комунікацію». І доходить висновку щодо власного визначення тексту: «Текст – це середній елемент схеми комунікації (комунікативного акту), яку гранично спрощено можна уявити у вигляді трьохелементної структури: автор (адресант) → текст → читач (адресат)» [1, с. 748]. Г. Я. Солганик, розглядаючи формування тексту з логічної точки зору, визначає текст-міркування як ланцюжок послідовно викладених за будь-якою темою умовисновків [2]. А В. В. Одинцов виділяє два різновиди умовисновків, у першому з яких поняття та судження пов'язуються між собою безпосередньо, а в другому поняття та судження співвідносяться з фактами, прикладами та ін. Саме другий різновид умовисновків учений за сферою функціонування відносить до навчальних текстів, «оскільки тут і випадає частіше за все доводити, розвивати, підтверджувати або спростовувати думку» [3, с. 147].

Взявши за основу дані ознаки тексту для дослідження особливостей функціонування допустових синтаксичних одиниць у науковому тексті, ми обрали для спостереження над допустовими синтаксичними структурами науково-навчальні тексти з дитячої енциклопедії «Архітектура», в якій чітко

прослідковується адресат – школярі, мета інформації – прищеплення знань з архітектури і зацікавлення читачів у накопиченні відповідних знань, від чого залежить і стиль викладу матеріалу – переплетіння елементів міркування, оповіді, опису, що, у свою чергу, залучає адресатів до спільного з адресантом логічно-послідовного міркування над процесом розвитку в світі архітектурних стилів, над описом національних і будівельних характеристик їх шедеврів та світової архітектури в цілому. Спостереження підтвердили нашу вихідну гіпотезу щодо того, що науково-навчальний текст-міркування вміщує значну кількість структур (надфразних єдностей, куди можуть входити навіть 2–3 абзаци, складнопідрядних та простих (часто з ускладненою конструкцією речень) з допустовою семантикою, оскільки в ньому зазвичай розглядавані об'єкти, поняття, явища, процеси та події описуються у своїй всебічності, неоднозначності, залежності від часових, просторових та інших чинників.

Тепер вважаємо за необхідне сконкретизувати визначення речення та складного синтаксичного цілого. Російський лінгвіст О. О. Крилова визначає просте речення як «синтаксичну предикативну одиницю комунікативного призначення, інтонаційно оформлену» [4, с. 23], а складне – як конструкцію поліпредикативну, що складається з двох (або декількох) предикативних частин, об'єднаних змістовно і граматично [4, с. 174]. Взявши за основу визначення складнопідрядних допустових речень, сформульоване А. П. Загнітком, зазначимо, що «це такі речення, у яких підрядна частина виражає думку, протилежну тому, чого можна було б сподіватися або очікувати, виходячи зі змісту головної частини» [1, с. 694]. А оскільки це визначення не завжди охоплює всі семантичні відтінки допустових речень, наведемо їх класифікацію: «узагальнено-допустові, реально-допустові, ймовірно-допустові, ірреально-допустові» [1, с. 694] і доповнимо її власними спостереженнями над формуванням семантики допустовості у реченнях з одним загальним суб'єктом, з двома або у безсуб'єктному реченні.

♦ У простому допустовому реченні зазвичай один суб'єкт характеризується за різними рисами та ознаками. Наприклад: *«Попри велику кількість декоративних деталей каплиця Камп'янів справляє ясне, строге і навіть холоднувате враження»* [5, с. 220].

♦ У структурі простого безсполучникового речення значення допустовості формується між окремими його компонентами або характеристиками загального суб'єкта. Наприклад: *«Архітектор за фактом, він частіше був інженером споруди, співпрацюючи з різними архітекторами»* [5, с. 277].

♦ На рівні речення, ускладненого дієприслівниковим зворотом, допустовість може виражати характеристику загального суб'єкта (який має складну семантичну структуру поняття, що називає) за його спільними й особистими рисами. Наприклад: *«Але, маючи багато особливостей у кожному регіоні, мусльманське мистецтво зберегло спільні риси скрізь, де був поширений іслам»* [5, с. 116].

♦ У двосуб'єктному складнопідрядному реченні підрядна частина може за значенням збагачувати інформативно або розширювати значення об'єкта головної частини. Наприклад: *«Будівельні традиції, що склалися у період Хейан, у загальних своїх рисах зберігалися протягом всієї японської історії, хоча, звісно, кожна епоха додавала щось своє»* [5, с. 183].

♦ Структура підрядного допустового речення може входити в конструкцію складнопідрядного речення іншої семантики, характеризуючи об'єкт його головної частини. Наприклад: *«Тому тут навчилися робити мініатюрні сади, які, незважаючи на свої розміри, вражають різноманітністю краєвидів»* [5, с. 183].

♦ Обидві частини (головна й підрядна) допустового речення можуть бути об'єднаними одним суб'єктом за його характеристикою за сталими та змінними ознаками. Наприклад: *«Вони [Кіто, Кахамарка та інші міста інків], хоч і зберегли свої індіанські назви, були повністю перебудовані в колоніальний період і пізніше»* [5, с. 203].

♦ На рівні складного речення допустовість може мати такі значення:

- обмеження значення, наприклад, визначення чогось, що має своє формулювання у головній частині: *«Гадають, їх [отворів] призначення – вентиляція, хоча навіть провітрювати поховальне приміщення не дуже зрозуміло»* [5, с. 25];

- доповнення обмеженої позитивної характеристики суб'єкта, висловленої у головній частині складнопідрядного речення інформацією підрядного речення: *«Ансамбль позбавлений будь-якої симетрії, але, попри все, в його розміщенні помітні певний порядок і гармонія»* [5, с. 34]; *«Та ці будинки теж не можна назвати, хоч вони розташовані окремо, далеко один від одного, за межами житлових кварталів»* [5, с. 39];

- обмеження інформацією головної частини складнопідрядного допустового речення позитивної характеристики суб'єкта, висловленої у підрядній частині (яка у більшості випадків знаходиться у препозиції стосовно головної): *«Попри те, що архітектура грецьких театрів дуже проста і навіть утилітарна, на багатьох вона справляє велике враження своєю гармонійністю»* [5, с. 41];

- вміщення у головній частині, куди входить і суб'єкт речення, його позитивної характеристики за діями та вчинками, а підрядна (допустова) водночас розкриває або уточнює суб'єкт: «*Але хоч би хто господарював у Пантеоні, всі завжди докладали зусиль, щоб зберегти його первісний вигляд*» [5, с. 69];

- характеристика у допустовому вербально безсуб'єктному (у головній частині) реченні або у конструкції з різними суб'єктами об'єкта головної частини, який у підрядній допустовій частині переходить у статус суб'єкта: «*Дивом вважали саме статую, а не весь храм, хоча ця будова, без сумніву, теж гідна уваги*» [5, с. 80].

Переходячи до опису семантичних особливостей формування допустовості на рівні надфразної єдності (складного синтаксичного цілого) та абзацу, треба зауважити, що у цьому питанні ми розглядаємо абзац як тематично об'єднану та лексико-граматично оформлену складну семантико-синтаксичну одиницю тексту, яка може як складова входити до надфразної єдності або вміщувати в собі одну або більше їх. Водночас для пояснення нашого підходу у цьому питанні вважаємо за необхідне звернутися до визначення надфразної єдності, сформульованого І. Р. Вихованцем: «Надфразна єдність, складне синтаксичне ціле – відрізок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію. Такій конструкції властива певна змістова завершеність і структурна єдність, яка досягається лексико-граматичними та інтонаційними засобами» [6, с. 359].

Надфразна єдність (за визначенням Г. А. Солганика *строфа*) є не простою сумою речень, а синтаксичною одиницею, між складовими якої існують граматичні та значеннєві відношення і яка має свою композицію: початок (вступ), середню частину (розвиток думки) та кінцівку (завершення) [2]. А ось за визначенням Н. Н. Холодова, складне синтаксичне ціле – це група речень, об'єднаних щільним логічним і синтаксичним зв'язком, тих, що являють собою більш повний (порівняно з реченням) розвиток думки. «Такі групи, – пише дослідник, – об'єднуються в одне ціле також загальною темою повідомлення, яка відносно до усієї теми повідомлення є мікротемою» [7, с. 430]. А оскільки така дефініція складного синтаксичного цілого не заперечує, а навпаки, – доповнює наведені нами визначення, можемо перейти до безпосереднього опису особливостей формування допустовості на рівні двох речень або більш компонентної надфразної єдності та абзацу.

- ♦ На рівні складного синтаксичного цілого допустовість встановлюється на рівні
- об'єднання двох речень:

«*Наврядчи тільки практичні міркування змушували неолітичного майстра старанно доводити своє кам'яне знаряддя до немислимої досконалості, надаючи йому вишуканої форми лаврового листа. Щоправда, в будівництві ця витончена досконалість прийшла значно пізніше, але прагнення зробити своє житло не лише зручним і безпечним, але й красивим, виникло дуже давно*» [5, с. 3];

«*Так трапилося, що Парфенон вибухнув. Щоправда, він не був зруйнований повністю, збереглася його чудова колонада, і про загальний вигляд храму ми можемо дістати уявлення*» [5, с. 48];

На рівні об'єднання двох речень в одне змістова ціла допустовими відношеннями друге речення, що починається допустовим сполучником або сполучниковим словосполученням, може доповнювати, обмежувати чи конкретизувати характеристику суб'єкта попереднього речення. Наприклад: «*Ні в Давньому світі, ні у середньовіччі, ні в епоху Відродження ніхто не зміг перевершити цей рекорд і створити більший купол. Щоправда, в епоху відродження в Італії були збудовані куполи майже такої самої величини*» [5, с. 68].

Допустове значення з обмеженням обсягу попереднього твердження може формуватися на рівні поєднання двох речень при відсутності суто допустових сполучників, замість яких можуть з'являтися вставні словосполучення, наприклад *звичайно* з подальшим реченням, у якому частково заперечується твердження, висловлене у попередньому реченні. Наприклад: «*Будуючи палаци, мусульманські архітектори також виходили з того, що головне в них не зовнішній вигляд, а те, що сховане всередині. Звичайно, це не означає, що зовнішні стіни зовсім не прикрашалися, але порівняно зі складною внутрішньою організацією палаців вони виглядають досить скромно*» [5, с. 121];

- надфразної єдності, яка може співпадати з абзацем:

«*Хоча багато визначних архітектурних пам'яток римляни залишили далеко від батьківщини, центром світу для них завжди був Рим. Сюди звозилися численні скарби з підкорених країн, серед них і скарби культурні. Велике місто всмоктувало в себе культуру інших народів, переробляло її на основі власної і, в свою чергу, служило зразком для найвіддаленіших провінцій*» [5, с. 53].

Допустове речення може на рівні абзацу займати позицію, яка об'єднує попередню інформацію з подальшою, характеризує предмет обговорення за його неоднозначними ознаками, історією розвитку та розквіту, темпами функціонування тощо. Наприклад: «*Після занепаду Римської імперії узбережжя Малої Азії стало ареною численних воєн. Галікарнас не раз був зруйнований і перетворився на незначне містечко, що часто переходило з рук в руки. Та попри все, Мавзолей стояв дуже довго. Втративши значну частину своїх зовнішніх*

прикрас, він, проте, майже пережив середньовіччя. Остаточно його зруйнували в 1552 р. лицарі ордену іонітів, що вели боротьбу проти турецького султана Сулеймана» [5, с. 76–77];

- двох абзаців тексту:

«Та, як ми вже казали, попри всі ці великі досягнення давніх майстрів, більша частина створених ними споруд зазнала нищівного руйнування. [...] Як це не дивно, краще за інші збереглися найбільш давні – так звані зікурати.

Зікурати – це теж піраміди, але не такі, як у Єгипті. Вони уступчасті і складаються з кількох ярусів. Усередині їх робили з необпаленої глини, зверху облицьовували глазурованою цеглою. На відміну від єгипетських пірамід зікурати не мали ніяких внутрішніх камер. [...]» [5, с. 21].

♦ На рівні зв'язку в тексті інформації попереднього і наступного абзаців (і навіть трьох абзаців) останній може за різними критеріями інформативно обмежувати обсяг або сферу розповсюдження, а також терміни існування і функціонування їхнього загального предмета чи теми обговорення. Наприклад,

початок попереднього (назвемо умовно – першого) абзацу: «Починаючи з XI ст., Флоренція була визначним фінансовим центром Європи і центром всіляких ремесел [...]»;

кінець попереднього (умовно – першого) абзацу: «Двір Медичі став живильним середовищем для багатьох талановитих митців, літераторів, музикантів, художників і, звісно, архітекторів» [1, с. 205–206];

початок наступного (умовно – другого) абзацу: «Все це, безумовно, не означає, що, якби не було Флоренції та двору Медичі, у Європі не було б Ренесансу [...]»;

кінець наступного (умовно – другого) абзацу: «Адже Ренесанс у Європі майже збігається за часом з так званою епохою Великих географічних відкриттів, коли з карти світу одна за одною зникали білі плями і коли європейці нарешті змогли познайомитись з культурами Америки і Південно-Східної Азії» [1, с. 206];

початок наступного (умовно – третього) абзацу: «Щоправда, на даному етапі ці чужі культури не дуже цікавили європейців» [1, с. 206].

Сполучник *проте*, який частіше передає протиставну семантику між частинами складного речення, може набувати значення протиставно-допустовості, тим більше, якщо займає місце не на початку речення, а в середині. Наприклад:

останнє речення попереднього абзацу: «За царювання Петра I загальноєвропейські норми прийшли у молоду Російську імперію разом з іноземними майстрами, яких охоче запрошував до своєї держави цар-реформатор» [5, с. 231];

перше речення наступного абзацу: «Російське бароко має, проте, деякі характерні риси, що відрізняють його від бароко західноєвропейського» [5, с. 231].

Такого ж протиставно-допустового характеру може набувати й сполучник *але*. Наприклад: «Провідником нових архітектурних ідей і цього разу стає Італія. Але тепер її провідна роль має децю інший характер» [5, с. 240]; «У центрі площі височить колона – пам'ятник перемоги Петра. Вона нагадує знамениту Олександрівську колону в Петербурзі, але значно менша за розміром» [5, с. 249].

Іноді в простих і складних реченнях для підсилення значення допустової частини разом ставляться сполучники *але* (або *проте*) та прийменники *незважаючи на це* (або *попри це*). Наприклад: «Церква має цибулиноподібні куполи і багато оздоблена орнаментом, але, незважаючи на це, виглядає досить органічно серед строгої петербурзької архітектури» [5, с. 253].

Таким чином, наші спостереження щодо формування допустової семантики на рівні різних синтаксичних конструкцій (речення, надфразної єдності, абзацу) свідчать про те, що у науково-навчальних текстах-міркуваннях з елементами оповіді та опису зазначені семантико-синтаксичні структури зустрічаються часто і характеризуються значеннєвим різнобарв'ям, що є підставою для уточнення існуючої класифікації допустових речень, абзаців та надфразних єдностей за їх складом і семантико-синтаксичними ознаками (що спостерігається і в російському мовленні) [8].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загнітко, А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
2. Солганик, Г. А. Стилистика текста [Текст] : Учеб. пособие / Г. А. Солганик. – 6-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 256 с.
3. Одинцов, В. В. Стилистика текста [Текст] / В. В. Одинцов. – М. : Высш. шк., 1980. – 211 с.
4. Крылова, О. А. Современный русский язык: Теоретический курс. Ч. IV. Синтаксис. Пунктуация [Текст] / О. А. Крылова, Л. Ю. Максимов, Е. Н. Ширяев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 256 с.
5. Архитектура: Для детей среднего школьного возраста [Текст] / Авт.-упорядник Н. Ю. Безпалова; Худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, О. Ю. Юхтман. – Харьков : ФОМО, 2002. – 318 с.

6. «Українська мова». Енциклопедія [Текст] / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с. : іл.
7. Современный русский литературный язык [Текст] : Учебник / П. А. Лекант, Н. Г. Гольцова, В. П. Жуков и др.; Под ред. П. А. Леканта. – 4-е изд. стер. – М. : Высш. шк., 1999. – 462 с.
8. Намакштанская, И. Е. Семантическая структура односубъектного уступительного предложения в современном языке [Текст] : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. Е. Намакштанская. – М., 1980. – 21 с.

Отримано 07.02.2013

И. Е. НАМАКШТАНСКАЯ ^a, Н. Н. ЛАПЫНИНА ^b, Г. Ю. АТАНОВА ^a
ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СТРУКТУР УСТУПИТЕЛЬНОЙ СЕМАНТИКИ В
НАУЧНО-УЧЕБНЫХ ТЕКСТАХ АРХИТЕКТУРНОЙ ТЕМАТИКИ

^a Донбасская национальная академия строительства и архитектуры, ^b Воронежский государственный архитектурно-строительный университет

В статье анализируются семантические особенности речевых единиц – уступительного простого, усложненного простого, сложноподчиненного предложений, сложного синтаксического целого (сверхфразового единства), а также объединения двух и более абзацев как целостных содержательных комплексов. Материалом для исследований выбран научно-учебный текст-рассуждение архитектурной тематики. Установлено, что уступительные синтаксические конструкции могут иметь более расширенную классификацию, чем та, что существует сегодня.

научно-учебный текст-рассуждение, уступительное простое и усложненное предложение, сложноподчиненное предложение, абзац, сверхфразовое единство, союз, предлог, семантические отношения

INNA NAMAKSHTANSKAYA ^a, NADEZHDA LAPYNINA ^b, HALYNA ATANOVA ^a
FUNCTIONING OF STRUCTURES OF CONCESSIVE SEMANTICS IN
SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TEXTS OF ARCHITECTURAL SUBJECT

^a Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, ^b Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering

In article semantic features of speech units – the concessive simple, complicated simple, compound offers, difficult syntactic whole (phrase unity), and also combinations of two and more paragraphs as complete substantial complexes are analyzed. For researches the scientific and educational text reflection of architectural subject is chosen as a material. It is established that concessive syntactic designs can have more expanded classification, than that that exists today.

the scientific and educational text reflection, the concessive simple and complicated offer, complex sentence, the paragraph, phrase unity, the union, adverb, the semantic relations

Намакштанська Інна Єгорівна – к. філол. н., професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики і етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Професор. Наукові інтереси: синтаксис наукового професійно орієнтованого тексту, авторський стиль В. С. Висоцького та концептосфера його поетичних творів, етнокультура і міжкультурна комунікація.

Лапніна Надія Миколаївна – к. філол. н., професор кафедри російської мови та міжкультурної комунікації Воронежського державного архітектурно-будівельного університета. Професор. Наукові інтереси: синтаксис, художній текст, міжкультурна комунікація.

Атанова Галина Юріївна – старший лаборант секції української мови і народознавства Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Магістрант. Наукові інтереси: українська термінологія.

Намакштанская Инна Егоровна – к. филол. н., профессор, зав. кафедрой прикладной лингвистики и этнологии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Профессор. Научные интересы: синтаксис научного профессионально ориентированного текста, авторский стиль В. С. Высоцкого и концептосфера его поэтических произведений, этнокультура и межкультурная коммуникация.

Лапынина Надежда Николаевна – к. филол. н., профессор кафедры русского языка и межкультурной коммуникации Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Профессор. Научные интересы: синтаксис, художественный текст, межкультурная коммуникация.

Атанова Галина Юрьевна – старший лаборант секции украинского языка и народоведения Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Магистрант. Научные интересы: украинская терминология.

Inna Namakshtanskaya – Prof. PhP (Philology), Applied Linguistics and Ethnology Department, Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Professor. Scientific interests: syntax of the scientific professionally focused text, V. S. Vysotsky's author's style and context of his poetic works, ethno culture and cross-cultural communication.

Nadezhda Lapynina – Prof. PhP (Philology), Russian and Cross-cultural Communication Department, Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering. Professor. Scientific interests: syntax, art text, cross-cultural communication.

Halyna Atanova – Senior laboratory assistant, Ukrainian and Ethnography Section, Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Undergraduate. Scientific interests: ukrainian terminology.